

Rodina a zaměstnání

Vážené dámy, vážení přítomní,

děkuji za pozvání pořadatelek dnešního sněmu, abych popovídala o nejdiskutovanějším tématu současné rodinné politiky i tématu, které se nedotýká jen mě osobně, ale které se podle průzkumů dotklo dotázaných 82 % žen a 72 % mužů.

- Možná že si některá z přítomných pomyslí, že s tím tady asi nic společně neuděláme, protože to je spíš problém každé rodiny, jak nalézt co nejlepší poměr zapojení v profesním životě a v rodině.
- Také si možná říkáte, že řešení záleží v neposlední řadě na ochotě a možnostech dalších členů rodiny – prarodičů a dalších příbuzných.
- Pro některou z Vás to je už problém let minulých, který způsobil snad i nejedno životní zranění.
- Pro jiné jde o nárok obstát vůči tlaku profesní angažovanosti na úkor rodinného života, a před tímto tlakem si připadají více či méně bezmocné.
- Pro politiku EU jde o otázku rovnosti kariérních šancí pro muže a ženu, která je jedním z pilířů sociální politiky EU a jedním z prosazovaných řešení na zastavení nepříznivého demografického vývoje Evropy.

A přece úpornost, s jakou je tato otázka řešena v rodinách i na veřejnosti, je signálem, že jde o víc než jen o vnější vliv, že nejde o zanedbatelnou potřebu, ale že jde o hledání řešení pro celé spektrum potřeb rodiny i jednotlivce. Od potřeb ekonomického zajištění, kdy bývá řešením spíš nedobrovolný odchod do zaměstnání, až po otázku identity ženy i jejího osobního růstu. Většinou, a statistiky to potvrzují, se přání a i konkrétní řešení pohybují mezi dvěmi radikálními postoji. První prosazuje, že se žena jako matka má 100% věnovat rodině a odejít do zaměstnání nejdříve, až děti odrostou. Druhý postoj prosazuje model ženy profesionálky, která se rozhodne maximálně pro jedno dítě, a to brzy po narození předá chůvě. Procentuelně lze říct, že se zmíněné skupiny žen – těch, které chtějí být matkami na plný úvazek denní doby, pohybují kolem 13 %, 73 % žen je někde mezi těmito mantinely a 12 % – někdy je tato skupina hodnocena jen 3 % – dává přednost kariéře před rodinou.

Na politické úrovni se potom debata věnuje otázkám vhodnosti a nevhodnosti předškolních zařízení pro děti, případně tomu, zda jejich zřizovatelem má být stát, obec či zda se mají starat především rodiče, nebo jak podporovat co možná největší vynalézavost firem při sladování rodiny a zaměstnání.

Jsem přesvědčena, že tyto otázky je nutno řešit, avšak čím déle se jimi zabývám, tím víc nacházím důvodů si myslet, že se takto vymezené téma dotýká jen špičky ledovce, protože vlastním cílem je hledání odpovědi na otázku, jak pomoci ženě, aby našla samu sebe a mohla prožívat uspokojení ze své práce.

A protože se můj příspěvek nazývá žena v rodině a zaměstnání včera, dnes a zítra, začnu svoje zamyšlení hádankou: Do kterého desetiletí byste zařadily následující popis situace, kterou její pisatelka chtěla podtrhnout úskalí své doby právě v otázce slučitelnosti rodiny a zaměstnání:

(Ethos der Frauenberufe s. 12)

Pojmenujme si nejprve protiklad našich představ s každodenní realitou. Mnohé jsou téměř zavaleny dvojitým zatížením: prací v profesi, někdy ji můžeme nazvat jen výdělečnou činností, a prací pro rodinu: vždy v akci, ve stresu, nervózní, podrážděné: kde mají ženy brát vnitřní klid a pohodu, aby mohly svému okolí nabízet oporu? Každodenní malé nesrovnalosti s mužem, s dětmi...nespokojenost v celé rodině, která se podepisuje i na vzájemných vztazích.

Zdá se Vám ten popis výstižný? Současný? Pro mne bylo neuvěřitelné, když jsem jej našla v referátu Edith Stein, který přednesla na podzimním zasedání katolických akademiček 30. srpna 1930. Jsem vděčná pořadatelkám dnešního sněmu, že se společně s Vámi smím zamyslet nad daným tématem z pohledu ES a dovést některé její myšlenky do jejich praktické podoby, jakou mají v dnešní rodinné politice.

Z uvedeného citátu se může někomu zdát, a já dopředu říkám, že jen zdánlivě, jako nepřátelský zaměstnanosti žen. Citát necharakterizuje postoj ES, vybrala jsem ho spíš pro zajímavost i určité pobavení.

Postoj ES, který mne tolik zaujal a inspiroval, nabízí ženě veliký prostor pro individuální volbu své životní cesty. Dnes se v této souvislosti hovoří o svobodné volbě a jde o jeden z principů rodinné politiky. Přínos jejího postoje vidím v osvobozujícím **přístupu k mateřství**. V současnosti bývá tento rozměr osobnosti ženy chápán jako protipól k jejímu profesnímu rozměru, možná i proto, že se o mateřství málo hovoří. Často můžeme z kontextu vyrozumět, že mateřství je charakterizováno jakousi směsí nároků a z nich vyplývajících aktivit, které sice mají velkou hodnotu, ale jsou zaměřeny pouze na výkon služeb během více či méně krátkodobého působení při výchově dětí. Tento názor potom zakládá téma k diskusím, nakolik je potřebné, aby tyto služby byly vykonávány samotnou matkou či otcem nebo zda a v jakém rozsahu je přínosné je objednat u profesionálních poskytovatelů. **ES vidí v mateřském**

postoji společný jmenovatel veškerého životního úsilí ženy jako člověka. Představuje jednu stranu lidství. Druhou stranou lidství je otcovství muže. **Společně** takto mohou oba obstát v povolání, které podle Bible dostali od Boha: utvářet manželské společenství podle Božího obrazu, pečovat o potomstvo a spravovat zemi.

Dnes se zaměřím jen na pohled ES na ženu i na způsob, jakým ona sama nacházela a uskutečňovala svoji identitu. Protože jsou myšlenky autora vždy lépe pochopitelné, když se na ně díváme i se zřetelem k jeho vlastnímu životu, nebudu se v následujícím výkladu vyhýbat ani životopisným údajům, i když jde pravděpodobně o známé skutečnosti.

Při četbě jejích dopisů nebo knihy, kterou napsala jako rodinnou kroniku pro radost své matce bezprostředně před odchodem do kláštera, vidíme, že šlo o člověka, kterému nebyla cizí zkušenost ženy intelektuálky ani pečlivé tety, ani úvahy o vlastním manželství.

I toho, kdo není vysloveným odborníkem na její životní osudy, určitě napadne otázka, proč přešla od čistě filosofického bádání k pedagogické práci. Odpověď na otázku dala sama, když říká, že výchovná práce dává ženě možnost dozrát v osobnost. Ve svých přednáškách několikrát opakuje přesvědčení, že nejde o to, že by žena nebyla schopna vykonávat dobře jakoukoli profesi nebo že by se měla angažovat jen v nejužším rodinném kruhu. ES je pouze přesvědčena o zásadním významu práce zaměřené na vztahy. Toto zaměření potom umožňuje ženě, aby našla přístup k řešení věcných souvislostí. (ES v tom vidí reciprocitu ženy k muži i příležitost ke vzájemné spolupráci.)

Zaměření na vztahy potom vyžaduje, zvláště v souvislosti s vedením a výchovou, nenabízet to, co máme, ale to, kým jsme. ES hovoří o trojím úkolu ženy stávat se sama sebou:

- rozvíjet své lidství včleněním do nejhlubších souvislostí života, které vidí v Kristu,
- rozvíjet své ženství: jako „služebnice Páně“, tedy spoluprací se všemi podněty, jako těmi, které přicházejí od Boha a které mají zaměřovat člověka na prospěch druhé osoby. Toto služebné zaměření, které je charakteristickým rysem křesťanství vůbec (vzpomeňme na 13. kapitulu Janova evangelia, kde Ježíš vybízí na základě vlastního příkladu ke službě), může podle ES žena osobitým způsobem naplňovat třetí úkol
- rozvíjet svoji individualitu tím, že jde SVOJÍ cestou. K tomu je zapotřebí, aby každá dívka získala profesní vzdělání podle svého obdarování, protože jen plnohodnotné ženy mohou vstupovat do vztahů. ES říká, že zvláště při výchově člověka jako celistvé osobnosti se pozná, nakolik má žena rozvinutou vlastní identitu. Podnětný je i postřeh, že nalezení vlastní identity je potřebné k tomu, aby žena stačila výchově odrostlejších dětí.

Otázka rodiny a zaměstnání v pojetí ES je řešitelná právě přes onu vztahovou souvislost, přes již zmíněný celostní pohled na osobnost ženy. Prakticky vzato nejde potom v první řadě o to, KDE žena bude působit – zda v rodině či v zaměstnání – ale JAK bude působit, zda se jí podaří žít ve vztahovém poli a nacházet smysl své činnosti.

ES považuje za potřebné, aby žena pronikala do profese zcela svobodně přes osobní zájem, který je rozvinutím zájmu o vztahový život, pro který je rodina přirozeným prostředím. Profesní život, práce pro společnost, je pouze rozšířením okruhu působnosti úzkého rodinného kruhu. Takový pohled potom přináší řadu nových pohledů:

1. ES nedělá rozdíl v uplatnění na pozicích ve vertikálním rozlišení. Nepovažuje za potřebné přisuzovat jinou společenskou důležitost práci např. zdravotní sestry nebo lékařky. Je to opačný přístup k dnešnímu, kdy se často považuje za uplatňování antidiskriminačního přístupu sledování počtu žen zapojených ve středním a vrcholovém managementu, který, jsem přesvědčena, že nechtěně, ale přesto reálně přisuzuje větší důležitost práci na vyšších, prestižnějších pozicích. Prvořadý důraz na intelektuální a vzdělanostní úroveň jednotlivce se zvláště negativně projevuje na příležitostech žen starších padesáti let, které neměly v minulosti příležitosti srovnatelné s jejich mladšími kolegyněmi.
2. Často se hovoří o nutnosti zapojení žen v politice. V duchu popisovaného pohledu na ženu považovala ES politickou angažovanost za integrální součást zájmu a péče o rodinu, která je přenesena do širších souvislostí.
3. Nastíněný postoj ES vyzdvihující důležitost chápat vlastní činnost ve vztahu k další osobě se ukazuje jako způsob dnes běžně používaný v sektoru služeb nebo v péči o zákazníky při poskytování servisní a poradenské činnosti firem, která je důležitým prostředkem k prosperitě v konkurenčním tržním prostředí.
4. Ráda bych se však vrátila k našemu tématu slučitelnosti rodiny a zaměstnání. Z toho, co bylo řečeno, můžeme nalézt zajímavé přístupy například i k tolik diskutované péči o děti nerodičovskou osobou. Myslím, že ze současné debaty je možno slyšet jedině: „Nakolik a na jak dlouho je potřebné, aby děti byly pečovány ve vlastní rodině a nakolik může tuto péči nahradit předškolní zařízení?“ I když jsou názory pediatrií celkem jednotné v doporučení domácí péče pro děti v prvních letech života, bývají zpochybňovány mnohdy dosti mlhavými argumenty, které se však opět soustřeďují jen na dětské potřeby. Jen velmi vzácně lze slyšet statečné přiznání, že se sice hovoří o potřebě dítěte, ale ve skutečnosti jde o potřeby pečujícího rodiče, o jeho potřebu nacházet svoji identitu v zaměstnání. Je škoda, že bývá v takovém případě pokládána otázka: „Nakolik potřebuje moje dítě rodičovskou péči?“ místo otázky: „Nakolik

potřebuji já svoje dítě, abych mohla prohloubit svoji identitu?“ Ze zkušenosti vím, že ženy vnímají přínos svého mateřství, ale že jim chybí příležitost a odvaha svoje zkušenosti pojmenovat a naučit se o nich srozumitelně hovořit i schopnost nacházet souvislosti mezi svým profesním zaměřením a péčí o rodinu.

5. Neporozumění mateřství (i otcovství) jako příležitosti k osobnostnímu růstu vedlo i k zákazu zohledňovat rodinné poměry žadatele o zaměstnání ve snaze uplatňovat antidiskriminační princip. Tato právní úprava vytváří dojem, jakoby rodina byla handicapem pro úspěšný výkon zaměstnání.
6. Dalším dokladem nepochopení významu mateřství je snaha o co nejrychlejší návrat žen z rodičovské dovolené a s ním související námitky k délce současné rodičovské dovolené. Pokud je pravda, že žena v této životní etapě prohlubuje svoji identitu, může se stát, a konkrétní příklady o tom svědčí, že se zájem o návrat na původní pracoviště a v co nejrychlejším čase netýká všech žen.
7. V současné době velmi komplikuje uspokojivé řešení otázky slučitelnosti R a Z problém spojený se stárnutím obyvatelstva a budoucím nedostatkem ekonomicky aktivního obyvatelstva. EU se proto zaměřuje v tzv. Revidované Lisabonské strategii primárně na dosažení vyššího dlouhodobého hospodářského růstu a na zaměstnanost. Priority Lisabonské strategie jsou pro ČR rozpracovány v Národním programu reform. Tento trend jednoznačně podporuje rodinu, v níž jsou oba rodiče výdělečně činní, a představuje překážku pro uplatňování zmíněného principu svobodné volby. Vysvětlení, že delším pobytem s dítětem ztrácí matka a v konkrétních případech i otec svoji zaměstnatelnost, zpochybňuje jak již zmíněné tvrzení, tak i současná pozornost významu dobrovolnické činnosti, která představuje bezúplatnou, společensky významnou činnost, která však je díky svému charakteru částečně uchráněna výkonnostnímu tlaku profesního světa, a tím může být pro pečujícího rodiče dočasným řešením při intenzivní péči o dítě.
 - Význam dobrovolnictví stoupá od devadesátých let minulého století nejvýrazněji u našich západních sousedů. Původně se soustřeďovalo na sportovní a uměleckou zájmovou činnost.
 - Dosud se dobrovolnictvím zabývají převážně mladí lidé a senioři, narůstá však jeho význam ve formě občanské angažovanosti, a to jako **místo neformálního učení**. V malých občanských sdruženích tvoří podíl dobrovolnický odpracovaných hodin 20 % a počet dobrovolníků až desetinásobně překračuje počet plných placených úvazků.
 - V zákoně o dobrovolnictví se říká, že „skutečný **přínos** dobrovolnické činnosti však netkví v kvantitě, ale v **kvalitě a svébytnosti práce**, která v řadě případů nejen jedinečným způsobem doplňuje, ale často i přímo nahrazuje činnost státních a samosprávných orgánů“.

- Dobrovolnictvím mám tedy na mysli zájmovou činnost na **uspokojení osobních zálib**, ale i občanskou angažovanost, která není zaměřena na materiální zisk z **činností orientovaných na obecné blaho**.
 - Proč má dobrovolnictví význam i jako alternativa k profesní dráze? Dotýká se všech oblastí společenského života v nejrozmanitějších formách a je z větší části formálně organizováno. Proto na sebe soustředilo pozornosti i jako zdroj tzv. neformálního učení.
 - Zájem o další zdroje učení podnítily současné trendy globalizace hospodářství, vývoj společnosti vědění a změny v profesním světě. Systém trhu práce vyvolává poptávku po způsobech vzdělávání, které by co nejlépe odpovídaly současným vysoce proměnlivým a nejistotou se vyznačujícím nárokům. Ukazuje se, že formální vzdělávání tuto poptávku nemůže zcela uspokojit.
 - Dobrovolnictvím, stejně tak jako rodinným životem, lze rozvíjet dovednosti, které umožňují nacházet vnitřní souvislosti vědomostí, které byly dříve získány formálním učením, ale protože chybělo právě zmíněné vnitřní propojení, nemohly být využity. Podstatným přínosem je prohlubování psychosociálních dovedností, které umožňují chápat sociální vazby a do nich vstupovat a podílet se na rozvíjení a fungování vnějšího světa; v neposlední řadě jde o příležitost porozumění sama sobě a svému vnitřnímu světu a následného sebezpřijetí.
8. O slučitelnosti R a Z se nejčastěji hovoří v souvislosti se snahou EU zajistit ženám i mužům rovný přístup k zaměstnání. Tato snaha je chápána jako jeden z hlavních prostředků k dosažení co největší zaměstnanosti, a jak už bylo řečeno, tím i žádoucí konkurenceschopnosti – hospodářské prosperity – Evropy. O jaké překážky se velmi obecně řečeno jedná? Nejčastější paralelou profesní angažovanosti je péče o rodinné příslušníky – o děti. A tak právě rodina, která je neoptimálnějším místem pro výchovu žádoucího: vzdělavatelného a kvalitního člověka, může být souhrou nedorozumění považována za nežádoucí překážku pro profesní rozvoj. Proč?
- Za překážku prvního typu bývá uváděna nedobrovolně vymezená náplň rolí v rodině. Dokladem tohoto tvrzení je zcela zanedbatelný počet mužů na rodičovské dovolené a statisticky nesrovnatelný podíl otců vůči podílu matek na výchovné péči – v ČR se ženy téměř výlučně naplno věnují péči o kojence a batolata a péče mužů znatelně pokulhává i za péči žen o starší děti a domácnost (šetření ukazují, že muži často sami nejsou spokojeni s časem, který mají k dispozici pro svoji rodinu). Toto často v daném rozsahu nedobrovolné zapojení matek do rodinné péče je potom mnohými ženami právem interpretováno jako překážka ve vlastním profesním růstu. Mnoho mladých žen odkládá nebo neuskutečňuje

narození jinak chtěných dětí pod vlivem skutečných nebo domnělých očekávání na takto pojatou mateřskou angažovanost.

- Jako další důvod nerovného přístupu k zaměstnání a současně v našem výčtu jako překážka druhého typu je uváděna nedostatečná nabídka služeb pro rodiny, zvláště nedostatek předškolních zařízení pro děti včetně batolat, a nedostatečná prorodinná opatření v podnicích (někdy označovaná také jako opatření umožňující lepší slučitelnost soukromého/rodinného a profesního života).
- Jako třetí důvod, a tedy překážkou třetího typu, je obava ze ztráty zaměstnatelnosti během rodičovské dovolené.

Naléhavost úkolu odstranit tyto bariéry je umocněna potřebou udržet životní úroveň stárnoucí Evropy. Proto se téma slučitelnosti rodiny a zaměstnání stalo téměř jediným tématem rodinných politik západní Evropy. I my se můžeme pokusit o nástin takového řešení pod zorným úhlem citovaných myšlenek. K jeho vyjádření nám může pomoci i anglický a francouzský ekvivalent k českému pojmu slučitelnost – usmíření:

- usmíření ženy s mužem, které nahradí soupeření o postavení v rodině a ve společnosti poměřováním sil vzájemnou spolu-prací, kdy se práce může stát prostředkem k vyjádření vzájemného vztahu;
- usmíření světa vztahů, tj. rodiny, a světa výkonů, tj. zaměstnání, vzájemným oceněním přínosu i uznané závislosti jedné oblasti lidské činnosti na druhé a konečně uznání vztahovosti světa před jeho individualistickým pojetím.

Je samozřejmé, že takové usmíření může být jen výsledkem velké námahy a odvahy při diskusích, hledáních i obětech, které se projevuje v postupných řešeních v životě jednotlivých rodin i celé společnosti.

Děkuji Vám za pozornost.

*Marie Oujezská, Národní centrum pro rodinu
Předneseno na Sněmu UKŽ 5. 4. 2008 v Brně.*